

folklor/edebiyat – folklore&literature, 2023; 29(1)-113. Sayı/Issue -Kış/Winter DOI:
10.22559/folklor.2264

Araştırma makalesi/Research article

Sovyet Dönemi Kırgız Romanında Basmacı Hareketi

The Basmachi Movement in Soviet Period Kyrgyz Novels

Ayşe Şener*

Öz

Basmacı hareketi, Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla Türkistan'da oluşan yeni düzene karşı çıkan halkın millî mücadelesini ifade etmektedir. Hokand'da başlayıp kısa sürede Türkistan coğrafyasının tamamına yayılan basmacı hareketi, Kırgızistan'ın kuzey ve özellikle güney bölgesinde aktif olmuştur. 1916'da Ürkün hadisesini derinden yaşayan Kırgızlar için bu yeni hareketin varlığı ve varoluş mücadelesi önemlidir. Ürkün'den bahseden veya doğrudan merkezine Ürkün'ü alan pek çok edebî eserin varlığı bilinmektedir. Bu noktadan hareketle tüm Türkistan'ı etkileyen basmacı hareketinin Kırgız romanında görünümünün olup olmadığı veya nasıl olduğu sorusu açığa çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, zikredilen soruya cevap arayarak Sovyet dönemi Kırgız romanında basmacı hareketini, Sovyet gerçekçiliği bağlamında incelemiştir. Çalışmada doğrudan basmacıları ve onların eylemlerini ele alan romanlar ile kurgunun içerisinde hareketten yalnızca yüzeysel olarak bahseden eserlerden bir örneklem seçilmiştir. İncelenen romanlarda Basmacı hareketinin tarihî gerçeklikten farklı olarak okura sunulduğu görülmüştür.

Geliş tarihi (Received): 22-06-2022 – Kabul tarihi (Accepted): 10-12-2022

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi-Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Kırklareli-Türkiye/ Kırklareli University Faculty of Arts and Sciences-Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures. Kırklareli-Türkiye. senerayse13@hotmail.com. ORCID ID 0000-0002-1157-4187

Yeni düzene karşıt olan ve rejim tarafından basmacı/haydut olarak görülen kişiler, hegemonyanın tahakkümü sebebiyle çoğunlukla “terörist, düşman, tañ düşmanları, Lenin düşmanları, hain, it, çeteci, dinci, bozuk, fesat, kurnaz, ikiyüzlü, milliyetçi, kulak, manap, zengin” şeklinde olumsuz olarak betimlenmiştir. Edebiyat partinin ideolojik bir aygıtı olduğu için romanlar yoluyla basmacı hareketinin kara propandası yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: *Sovyet edebiyatı, Kırgız romanı, Basmacı/Korbashi hareketi, Basmacılar/korbashılar*

Abstract

The Basmachi or Korbashi movement refers to the national struggle of people who opposed the new order formed in Turkestan with the establishment of the Soviet Union. It emerged first in Kokand and influenced all of Turkestan in a short time. The movement was active in the north and especially the south regions of Kyrgyzstan. This new movement and the struggle for its existence were important for the Kyrgyz, who deeply experienced the Urkun incident in 1916. Various studies have mentioned Urkun. From this point of view, it is important to investigate how the ‘Basmachi’ movement is reflected in Kyrgyz novels. Accordingly, the present paper examined the Basmachi movement in Soviet Era Kyrgyz novel in the context of Soviet realism by seeking an answer to the aforementioned question. The sample consisted of novels that deal directly with the Basmachi and their actions along with works that only superficially touched upon the movement. The Basmachi movement was introduced to the reader differently from the historical reality in the novels examined. Individuals who were against the new order and were considered as raiders/bandits by the regime, were mostly described negatively as *terrorist, enemy, enemies of tañ, enemies of Lenin, traitor, dog, vigilante, religionist, mischief-maker, depravedness, cunning, hypocritical, nationalist, kulak, manap, or rich* due to the hegemonic domination. Literature was seen as an ideological device of the party, so black propaganda of the Basmachi movement was made through the novels.

Keywords: *Soviet literature, Kyrgyz novel, Basmachi/Korbashi movement, Basmachi/korbashi*

Extended summary

The Basmachi or Korbashi movement refers to the struggle for independence between 1918 and 1934 in Turkestan. The Soviet regime fabricated the term Basmachi to create a negative perception on the public. The defenders of the movement, on the other hand, introduced the term “korbashi”, which means gentlemen’s movement. However, Basmachi is a common usage in the literature. The movement began in Kokand and spread to the entire Turkestan in a short time. The most obvious reason for this rapid expansion was that the Russians pursued a colonialist, tyrannical policy that ignored the interests of the indigenous people. In Kyrgyzstan, the Basmachi movement took place in three periods: between February 1918

and August 1919, after August 1919, and from the middle of 1921 to the end of the 1930s. Many Basmachi were destroyed between 1923 and 1924. However, the movement was active until 1934, taking a local form, especially in the south of Kyrgyzstan. As a result of the movement, some members of the movement were killed, and some were exiled. Others took refuge in neighboring countries such as Iran, East Turkestan, and especially Afghanistan.

Although historical sources provide information about this process, it has been handled as black propaganda in literary works. During the Soviet period, the party administration made propaganda of socialism not only in politics but also in social life and art. Literature acted as an ideological device in this process, which conveyed information to the public. Considering the relationship of literature with history and Soviet realism, how the Basmachi movement was fictionalized in the novels and the content of the information conveyed to the reader come to the fore. Motivated by this fact, the present study examined the reality and historical process that the Basmachi movement and related hegemony aimed to present to the reader. Since the novel is mostly outward/central oriented in the Soviet period Kyrgyz literature, this study presents the views of socialist realists on the novel-history relationship.

The current study includes novels that deal directly with the Basmachi and their actions and a sample from the works that only superficially touch upon the movement. Other genres also have focused on Basmachi and the Basmachi movement. However, the novel is a more appropriate genre to openly propagate political issues. Therefore, the first part of this study introduces the other literary works that deal with the issue in general terms. These examples consist of Kyrgyz poetry, prose, theater and cinema, which focus on the Basmachi, especially, in the 1930s. These works include long stories such as *Caparın Kanı* by Aalı Tokombayev and *Aşuu Aşkan Suu* by Kasımalı Cantöşev; poems such as *Baatır* by Temirkul Ümötaliyev and *Ok Cañıldı* by Alıkul Osmonov; theatrical productions such as *Biyik Cerde* by Kubanıçbek Malikov, *Küröş* by Raykan Şükürbayev, and *Altın Kız* by C. Bökönbayev; the movie *Taygak Keçüü* adapted from Mukay Elebayev's works named *Boorundu Kün* and *Uzak Col*.

In the novel, on the other hand, it is more clearly seen that the ideological responsibility is imposed on literature. The issue, which was intensively processed in other literary genres, especially in the 1930s, was discussed after the 1930s due to the emergence of the novel later. The novels that deal with Basmachi as the main problematic include *Temir* (1946) by Sıdıkbekov, *Akırkı Ok* (1955) by Nasirdin Baytemirov, *Tüpgürdöğü Nur* (1958) by Satkın Sasıkbayev, *Tarih Esteligi* (1966) by Nasirdin Baytemirov, *Kelkel I, II* (1980) by Tölögön Kasimbekov, and *Cer Ene (Aşuudagi Aykaş)* (1986) by Sagındık Ömürbayev. The main plot of these novels is the Basmachi and the Basmachi movement. The novels that mention Basmachi superficially are *Han Teñirlik Çaban* (1963) by Kasımalı Cantöşev, *Çaşagım Kelet* (1960, 1965) and *Cañırık* (1965) by Mamasalı Abdukarimov, *Tamçı Kan* (1966) by Ayım Aytbayeva, *Partorg* (1977) and *Too Çabalekeyi* (1989) by Aman Saspayev, *Mezgil* (1978) by Kazat Akmatov, and *Cañı Tañ* (1980) by Cunay Mavlyanov.

It is interpreted that the Basmachi movement, which is considered the continuation of the Urkun incident in 1916 by many researchers, is as popular as Urkun in the Kyrgyz novel. The

novels reviewed show that the authors deal with the movement from almost the same point of view. However, the perspectives of Tölögön Kasımbekov and Sagındık Ömürbayev are notable for being slightly different from other authors. Kasımbekov's handling of Basmachi and their actions from every angle, who is considered the founder of the Kyrgyz historical novel, and Ömürbayev's interest in Enver Pasha and the idea of Turanism stand out as important details. Other works reflect the Basmachi, which is a national movement, as the actions of terrorists and people with a hostile attitude. Similar to the Soviet understanding, the bad depiction of Basmachi in novels, such as "terrorist, enemy, enemies of tañ, enemies of Lenin, traitor, dog, vigilante, religionist, mischief-maker, depravedness, cunning, hypocritical, nationalist, kulak, manap, rich", is a clear indicator of the political motive that dominated the period. Therefore, it is possible to consider the "enemy of the people" label used for the intellectuals who were exiled/killed as victims of repressiya as a continuation of the accusation attributed to the Basmachi. Since the Basmachi were an important obstacle to the Soviet regime, the regime wanted to annihilate them. Thus, the black propaganda of the movement was made in the novels and the Basmachi were portrayed as persecuting their own people and women in contrast to historical reality.

Giriş

Basmacı veya Korbaşı hareketi, Türkistan coğrafyasında 1918-1934¹ yılları arasında yaşanan bağımsızlık mücadelesini ifade etmektedir. 1917'de Hokand Muhtar Hükûmeti'nin kurulmasıyla Türkistan'ın özerkliğinin ilan edilmesinin üzerinden kısa bir süre sonra, 1918'de Hokand şehrinin Ruslar tarafından işgal edilmesi, hareketin başlamasının en temel sebebi olarak gösterilebilir (Hayit, 2004: 502-504). Çoğu araştırmacıya göre hareketin Hokand'dan başlayarak kısa sürede tüm Türkistan coğrafyasına yayılması ve destekçi kazanması, Rusların sömürgeci, zorba, yerli halkın çıkarlarını göz ardı eden ve millî benliği tahrip eden bir siyaset gütmesi ile ilişkilendirilmektedir (Hayit, 2004: 504; Altımuşova, 2017b: 92; Ölçekçi, 2017: 139; Kurbanova, 2017: 85; Yeşilot-Özdemir, 2021: 282).

Hareket, ismini "basmak" fiiline dayanan "basmacı" kelimesinden ve hareketin öncü lideri Ergeş Korbaşı'dan³ almaktadır. Ancak Sovyet rejiminin basmacı hareketi üzerinden yarattığı algı, hareketin "haydutluk, isyan ve ihtilâlcî" bir tavır içerdiğidir. Zira kavrama tam olarak "eşkîya" anlamı yüklenmek istenmiştir (Hayit, 2006: 15-16)⁴. Terim, harekete katılanlar tarafından ileri sürülmemiş, aksine Sovyet rejimi tarafından halk üzerinde olumsuz bir algı yaratmak⁵ amacıyla verilmiştir (Hayit, 1987: 146; Hayit, 2004: 498; Bademci, 2008: 194; Ölçekçi, 2017: 142; Altımuşova, 2017a: 117)⁶. Hareketin savunucuları kendilerine "basmacı" kelimesinin aksine "Beyler hareketi"⁷ adını vermiştir (Hayit, 2004: 498). Ancak korbaşı kavramının yanı sıra literatürde "basmacı" teriminin daha yaygın olduğu görülür.⁸

Kırgızistan'da Basmacı hareketi "şubat 1918-ağustos 1919 arası, ağustos 1919 sonrası ve 1921'in ortalarından 1930'ların sonuna kadar" olmak üzere üç ana aşamada ele alınabilir (Ölçekçi, 2017: 141). İlk aşamada basmacılar tüm Fergana'yı kontrol etmişlerdir. İkinci

aşamada, hareket artık iç savaşa dönüşmüş, Ruslar halkı kendi yanına çekmeye başlamıştır. Üçüncü aşamada ise yerli halktan basmacılara gıda ve yardım desteği azalmaya başlamıştır. Böylelikle hareket etkisini yitirmeye başlamıştır. Ancak, her ne kadar 1923-24 yılları arasında basmacıların büyük çoğunluğu yok edilmiş olsa da özellikle Kırgızistan'ın güneyinde mahallî bir hâl alan hareket 1934'e kadar aktif şekilde devam etmiştir.⁹ Bu sürecin sonunda çoğu basmacı sürgün edilmiş veya ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. Kırgız basmacıları arasında en önde gelen liderlerden birisi olan ve 1931 yılında Afganistan'a sığınmak durumunda kalan Canıbek Kadı, bahsedilen durumun somut bir örneğidir. Çoğu basmacı Afganistan¹⁰ başta olmak üzere, İran ve Doğu Türkistan gibi komşu ülkelere sığınmıştır (Altıtmışova, 2017a: 119-133; Altıtmışova, 2017b: 109).¹¹

Basmacıları bastırmak için kızıl ordunun girişimleri mevcuttur ve çeşitli birliklerin dışında Kırgızistan'da özel birtakım tedbirlerin alındığı görülür. Söz gelimi basmacıların yok edildiği ilçelerde Sovyet zihniyetini güçlendirmek amacıyla yaylada 3-4 ay boyunca sosyalist siyasi, ekonomik faaliyetleri yürütmesi için *3 Yayla Sovyeti* adıyla yönetim birimleri kurma kararı çıkartılmış, basmacılara yardım edenler dahi görevlerinden menedilmiştir (Altıtmışova, 2017a: 131; 2017b: 101). Basmacılığın yayılmasına karşılık alınan bu gibi tedbirler neticesinde hareket zamanla Kırgızistan'da da etkisini yitirmiştir. Ancak bu tedbirler, millî bir varoluş mücadelesi olan basmacı hareketinin ciddiyetini ve Sovyet rejiminin bu mücadeleden çekindiğini açık olarak ortaya koymaktadır.

Metodoloji

Edebî eserler bir toplumun estetik algısını ortaya koyduğu gibi aynı zamanda ait olduğu toplumun sosyal, ekonomik, siyasi yaşantısından da izler taşımaktadır. Eski Yunan'dan günümüze kadar edebiyatın faydalı olması gerektiğine dair süregelen tartışmalar durumun somut örneğidir. Özellikle edebiyatın politikanın güdümünde olduğu eserlerde siyasi bir söylem öne çıkmaktadır. Sovyet edebiyatı ve Sovyet edebî anlayışı çerçevesinde şekillenen edebî eserlerde edebiyat, tarih, politika ilişkisinin kurgulanması, yazarların zorunda kaldığı bir meseledir. Türk boylarının modern edebiyatları büyük oranda yaşanan tarihî süreçlere bağlı olarak bahsedilen edebî anlayış çerçevesinde doğmuş ve gelişmiştir. Dolayısıyla eserlerin okura ulaştırmak istediği bir bilgi söz konusudur ve edebiyat partinin elinde bir dönüştürme aracıdır.¹² Bu çalışmada büyük ölçüde sosyalist realizm edebî akımı ve Sovyet estetiği temelinde gelişen Kırgız romanlarında Türkistan coğrafyasını etkileyen ve tarihe "Basmacı hareketi" adıyla geçen olgunun kurgulanma biçimini değerlendirmek amaçlanmaktadır.

Kırgız edebiyat araştırmalarına bakıldığında Ürkün İsyani'na (1916) ilişkin Türkiye'de ve Kırgızistan'da çeşitli çalışmaların yapıldığı görülür. Ürkün'ün devamı olduğu düşünülen Basmacı hareketine ilişkin yapılan çalışmaların ise daha çok tarihî değerlendirmelerden oluştuğu dikkat çekmektedir.¹³ Ancak Türkmen ve Özbek edebiyatında harekete ilişkin edebî incelemeler daha fazladır.¹⁴ Bundan hareketle söz konusu çalışma ile Sovyet dönemi Kırgız romanlarında Türkistan coğrafyasını etkileyen ve tarihe "Basmacı hareketi" adıyla geçen olgunun kurgulanma biçimini değerlendirmek, yazarların basmacı hareketini okura nasıl ulaştırdığını irdelemek amaçlanmaktadır.

Çalışma eserin çevreyle/dış dünyayla olan ilişkisini, yazarın iç dünyasını ve okurun eseri alımlama biçimini esas almaktadır.¹⁵ Çalışmada edebiyatın tarih ile olan ilişkisinin kaçınılmazlığı¹⁶ ve Sovyetlerin edebiyatı propaganda aracı kılması göz önünde bulundurulmuştur. Sovyet dönemi Kırgız edebiyatında romanın büyük ölçüde dışa/merkeze dönük olması sebebiyle, bu çalışma sosyalist realistlerin roman-tarih ilişkisine bakışını dışa vurmaktadır. Çalışmada Basmacı hareketi ile ilgili hegemonyanın okura sunmak istediği gerçeklik ve tarihî süreç mukayese edilmiştir. Bu şekilde hem yazarların hem de merkezin basmacı hareketine ilişkin bakış açısını ortaya koymak amaçlanmıştır. İncelenen romanlardaki roman kişilerinin büyük çoğunluğunu tarihte yer eden önemli basmacılar oluşturur. Bu toplumsal figürlerin ve romanlara yazılan tarihin irdelendiği çalışmada ilk olarak edebiyatın parti elinde bir ideolojik aygıt olduğu görüşünden hareketle (Althusser, 2014: 51) Kırgız edebî türlerinde Basmacı hareketinin ele alınışı örneklendirilmiş; ardından romanlarda sorunsalın kurgulanışı incelenmiştir. Eserlerin Türkiye Türkçesine aktarımı bulunmaması sebebiyle romandan yapılan alıntıların aktarımları tarafımızda aittir.

1. Edebî eserlerde Basmacı hareketi

Sovyet döneminde Türk boylarının edebiyatları büyük ölçüde Sovyet ideolojisi güdümünde, angaje bir edebî anlayış çerçevesinde teşekkül etmiştir. Şüphesiz ideolojinin güdümünde olan bir edebiyatın içeriği, merkezî bir tahakküme ve hegemonik bir söyleme¹⁷ bağlı olarak şekillenir. Bu bakımdan Sovyet dönemi içerisinde yaşanan siyasî, ekonomik ve sosyal meselelerin edebiyata doğrudan aksetmesi muhtemeldir. Rejimin amacı, zikredilen meseleleri bilinçli olarak edebiyat aracılığıyla halka sunmaktır. Sovyetlerin hâkimiyetinde varlık sürdüren Türk boylarının özellikle kimliklerini/kendiliklerini yok etme ve yeni bir kimlik inşa etme projesi altında edebiyatın ideolojik bir aygıt olarak kullanıldığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu inşa sürecinde yaşanan birtakım tarihî hadiselerin halka rejim yönsemeleri doğrultusunda aktarıldığı görülür. Basmacı hareketi bu inşa sürecinin bir örneğidir. Bu konuda Baymirza Hayit, Sovyet eserlerinde, basmacılarla mücadele eden Rusların kahraman olarak tasvir edildiğini ve bu konuda roman, hikâye, tiyatro gibi çeşitli edebî türlerde eser verildiğini belirtir. Bu eserler yoluyla basmacılar olumsuz olarak gösterilmiş, onlara karşı mücadele eden kişiler ise yüceltilmiştir (2004: 510). Hegemonyanın tahakkümüyle edebî eserlerde tarihin yeniden yazıldığı görülür. Bu durum Kırgız şiir, nesir, tiyatro ve sineması bağlamında örneklendirilebilir.

Nesir ve şiir türünde Basmacı hareketini sorunsal olarak ele alan çeşitli eserler mevcuttur. Bu eserlerin bilhassa 1930'lu yıllarda yoğunluk göstermesi hareketin bitiş tarihi ile ilintilidir. Aalı Tokombayev'in 1932'de yayımlanan *Caparın Kanı* "Caparın Kanı" adlı povesti; Kasımalı Cantöşev'in *Aşuu Aşkan Suu* "Geçidi Aşan Su" adlı eseri; Temirkul Ümötaliyev'in *Baatır* "Kahraman/Bahadır" manzumesi; Alıkul Osmonov'un *Ok Cañıldı* "Ok Yanıldı" adlı manzumesi (Artıkbayev, 2013: 108-313) Basmacı hareketini konu edinen nesir ve şiir türünden eserlere örnek olarak verilebilir.

Kırgız tiyatrosunda da basmacı hareketini konu edinen birçok eser yazılmıştır. Söz gelimi Kasımalı Cantöşev'in *Kanibek* (1939/1941/1948) romanı esas alınarak yazılan tiyatro, Sovyet yönetiminin kurulum aşamasında basmacılarla yapılan mücadeleyi konu edinir. Aynı konuyu işleyen bir başka tiyatro eseri ise Kubançbek Malikov'un 30'lu yıllarda yazdığı *Biyik Cerde* "Yüksek Yerde" adlı eserdir. Kırgız Edebiyat Bilimci Kaçkınbay Artıkbayev bu dramı devrimci-tarihî piyes olarak çok başarılı bulunduğunu ifade eder (2013: 203). Raykan Şükürbayev'in *Küröş* "Mücadele" (1935) adlı tiyatrosu da basmacılar hakkındadır. Genç tiyatrocusu bu eserde o dönemde basmacılarla yaşanan mücadeleyi dikkatlere sunar (Artıkbayev, 2018: 62). Basmacı hareketini ele alan bir başka tiyatro örneği C. Bökönbayev'in *Altın Kız* adlı eseridir. 1937 yılında sahnelenen dramda Çınar, Capar, Kuznetsov gibi yeni devrin insanları ile basmacılar arasındaki mücadele ele alınır. Çınar adlı kişinin basmacıların eline esir düşmesi işlenir. Ona göre basmacıları yok etmek 'iyi niyetli her insanın borcu'dur. Eserde, basmacılar acımasız ve merhametsiz olarak olumsuz özelliklerle betimlenirken romanın sonunda basmacıların mağlubiyeti vurgulanır. Öte yandan roman, sosyalizmi, kolhoz-sovhozları ve yeni rejimi öven ve halka benimsetmeyi hedefleyen bir yön taşımaktadır. Dolayısıyla eser boyu "kolhoz düşmanları" olarak nitelenen basmacılar halka çeteci birlikler olarak yansıtılır. Çınar özelinde Sovyet rejimine "Tanrı" gibi tapan yeni insanın doğuşu dikkatlere sunulur (Baygaziyeve, 2018: 314-317).

Basmacı hareketi tiyatro dışında sinema senaryolarına da konu edilmiştir. Buna bir örnek *Aygül*'dür. 1936 yılında senaryolaştırılan filmde Mustafa adlı eski zengin basmacı ve Aygül arasındaki münasebetler ele alınır. Film Aygül'ün kurtulup ülkesine dönmesiyle son bulur (Artıkbayev, 2013: 129). Bir başka film örneği ise Mukay Elebayev'in *Boorundu Kün* "Fırtınalı Gün", ve *Uzak Col* "Uzun Yol" adlı eserlerinden uyarlanan *Taygak Keçüü* "Kaygan Geçit"tir. İlk olarak 1964'te sahnelenen film, çeşitli ödüllere sahip olur. Filmde Ürkün'den sonraki hayat dikkatlere sunulur. Ürkün'den kaçarak Çin'e giden Mukaş'ın Çin'den döndüğünde basmacılara karşı mücadele ile karşı karşıya kalması ele alınır.¹⁸ Ayrıca Rus yazar Georgiy Tuşkan'ın *Coro* (1960) adlı romanı da 1964 yılında sinemaya uyarlanır. Eserde basmacılar ve onlara karşı oluşturulan Kırgız grupların mücadelesi anlatılır (Düşşön, 2019: 116). Bu anlamda örneklendirilen eserlerin ana izleğini basmacılar ve onların eylemleri oluşturmaktadır. Ancak özellikle roman, basmacı hareketini tarihî gerçekliğin dışında kurgulayan ve dönüştüren en belirgin edebî türdür.

2. Romana yazılan tarih¹⁹: Basmacı hareketi ve basmacılar

Türkistan coğrafyası için tarihî süreç içerisinde önemli görülen Basmacı meselesi, Sovyetlerin halka 'dönüştürerek/değiştirerek' sunduğu gerçeklikten biridir. Sovyet rejimine, halkın özgürlük alanını kısıtlayan anlayışa başkaldırıcı ve kendilik mücadelesini ifade eden hareketin eğitim, sinema, edebiyat gibi çeşitli ideolojik araçlarla halka sunulduğu görülmektedir. Özellikle bahsedilen dönemde edebiyata ideolojik sorumluluk yüklenmiş olması, yazarların bu meseleyi gündeme getirmesine yol açmıştır. Sovyet dönemi Kırgız romanı, merkezin isteklerine bağlı kalarak yer yer basmacı hareketine karşı, kara propaganda yapmıştır. Roman türünün Sovyet döneminde halkı yeni rejime ve rejimin yarattığı yeni insa-

na inandırma projesi altında kullanılması durumun böyle olmasına imkân tanımıştır. Sovyet Rusya'yı derinden tehdit altına alan, rejimin ilkelerinin ve değerlerinin doğruluğunu, herkesçe geçerliliğini sorgulatan bu hareketin halk üzerindeki etkisini azaltmak ve rejime destek sağlamak amacıyla Kırgız romanında bir sorunsal olarak işlendiği; ana sorunsal olarak ve örtük biçimde olmak üzere iki şekilde ele alındığı görülür.

2.1. Tahakkümün ortasında kalan kurmaca: Ana sorunsal olarak Basmacı hareketi

Basmacı hareketinin eserin ana sorunsalını oluşturduğu romanlar kronolojik olarak Tügölbay Sıdıkbekov'un *Temir* "Temir" (1946), Nasirdin Baytemirov'un *Akarkı Ok* "Son Kurşun" (1955), Satkın Sasıkbayev'in *Tüpgürdöğü Nur* "Derinlikteki Nur" (1958), Nasirdin Baytemirov'un *Tarih Esteliği* "Tarih Anıtı" (1966), Tölgön Kasımbekov'un *Kelkel I, II* "Diriliş" (1980), Sagındık Ömürbayev'in *Örttüü Keçüü* "Aevli Geçit" (ÖK) (1984), *Cer Ene* (Aşuudagı Aykaş) "Toprak Ana (Geçitteki Çatışma)" (1986) şeklindeki eserleriyle örneklendirilebilir. Bu romanların ana konusu basmacılar ve basmacı hareketidir.

Kronolojik olarak ilk örnek Tügölbay Sıdıkbekov'un 1939-40 yıllarında yazmaya başladığı *Temir* (TEM) (1946) romanı ile verilebilir.²⁰ Roman, Sovyet rejiminin kolektivizasyon politikasını ve ona karşı görüşleri ele almaktadır. Yazar, eseri ilk olarak 1946'da yayımlamıştır. 1962 yılında ise ufak değişikliklerle eser yeniden basılır. Roman, yeni rejimin destekçileri ve eskinin yandaşları arasındaki çatışmayı ele almakla birlikte yazarın 1937-38 yıllarında yayımladığı *Keñ-Suu* romanı ile tematik olarak benzerlik göstermektedir.

Romanın künyesinin yer aldığı bölümde bulunan "Tügölbay Sıdıkbekov *Temir* romanında Kırgız köyünde kolektivleştirme dönemindeki olumsuzlukları: basmacılarla mücadeleyi, zalim zamanın temsilcilerini, halk arasından kulakları kalıcı olarak temizlemeyi ve yeni köy hayatındaki yenilikleri, kolektif emeğin zaferini ele almaktadır." (TEM, 1962: 4) şeklindeki tanıtım yazısı, basmacılarla ilgili romandaki söylemin içeriği hakkında doğrudan bilgi vermektedir.

Romanın başkışisi Temir basmacılarla mücadele eden olumlu bir kahramandır. Temir yeni rejimin gerekliliklerini engellemeye çalışan eski rejim yandaşlarının (basmacıların) karşısında duran önemli bir kişidir. Karşısında yer alan Börübay ise onun aksine olumsuz bir kahramandır. Temir "kahraman yiğit" (TEM, 1962: 70), Börübay ise "hükümete karşı suç işleyen bir kişi" (1962: 43) şeklinde nitelendirilir. Ancak başlangıçta basmacıların yanında olan Börübay'ın romanın ilerleyen bölümlerindeki değişimi herkesi şaşırır. Anlatıcı ondaki değişimi "Börübay kolhoza girmenin yollarını aradı. ...basmacıların malımı aldığına, dünyayı başıma yıkıp fakirleştiğime inanın. Kolhoza alın diye yalvarırsam belki pişmanlığım fayda verir." (1962: 76) şeklinde ifade eder. Fakat Börübay "düşman" olarak bilindiği için insanların ona inanması güçtür. Börübay başta Temir olmak üzere herkesi inandırmak için bir oyun kurar: "Yüzü kararsın domuzun. Halkın, yurdumuzun kahrolası düşmanları hor gördü bizi, Temir oğlum!" (1962: 74) diyerek tuzak kurar. Bu ifadede "yurdumuzun kahrolası düşmanları" dediği kişiler kendisinin de bir zamanlar aralarında yer aldığı "basmacılar"dır. Romanın sonunda Börübay'ın gerçek yüzü açığa çıkar. Bu anlamda yazarın Temir gibi olumlu bir kahramanı Börübay yoluyla idealize ettiği ve basmacıları eleştirdiği açıktır.

Romanda komünizm “sonsuz aydınlık”, Sovyet hükümeti ise “halkın hükümeti” olarak nitelendirilir: “Komünizm zamanı insanlar birbirine kötü gözle bakmaz. Hayat rahattır, bitmeyen bir zaman başlar. O zamanda insan hor görülmez...” (TEM, 1962: 31); “...var olsun Sovyet hükümeti...” (1962: 115); “Sovyet hükümeti var olsun (...) Başlangıçta eğitimsiz, meslekten, hünerden noksan, dağda cahil olarak yetişen Kırgızlardık...” şeklinde yeni rejimin olumlaması yapılır. Sovyet rejiminin Kırgızların olumsuz yanlarını iyileştiren bir reçete olarak alınıldığı açıkça verilen örneklerde görülmektedir. Bu sebeple basmacılar bu süreci baltalamaya çalışan düşman kişiler olarak tasvir edilir. Romanda basmacılar hakkında yer alan ifadeler ise büyük ölçüde olumsuz içeriklidir. Söz gelimi “Bir adam geliyor sanki, basmacı olmasın sakın, adam olsa basmacı olmazdı.” (TEM, 1962: 71) cümlesindeki “basmacı olan birinin insan sayılmadığı” düşüncesi bunun en belirgin örneğidir. Bundan başka “basmacı itler” (1962: 69) gibi nitelermelerin kullanılması da dikkat çeker. Romanda çoğunlukla basmacılar etkin esirler ise edilgen olarak tasvir edilmiştir. Neticede roman yeni rejimin destekçilerinin galibiyeti ile sonuçlanır, basmacılar mağlup olur. Genel itibarıyla basmacılık ve basmacılar olumsuzlanarak komünizm idealize edilir.

Nasirdin Baytemirov’un *Akırkı Ok* “Son Kurşun” (AO) (1955) romanının da ana sorunsalı basmacı hareketidir.²¹ Kolhozlaştırma siyasetini konu edinen romanda basmacıların yapmış olduğu zalimlikler ve eski-yeni arasındaki çatışma ortaya konulur. Roman, sosyalist rejim yanlısı gibi görünen kurnaz Barpı’nın sisteme karşı nefretini ve intikam hırsını ele alır (Şener, 2022: 62). Barpı’nın ikiyüzlü olması basmacı oluşu ile ilişkilendirilir. O dönemde harekete katılan Tülöberdi ve Sasıkbay için bilhassa “basmacı” (AO, 1958: 55) ifadesinin kullanılması yazarın basmacılığı rejimin görüşlerine uygun olarak olumsuz biçimde kurguladığını göstermektedir.

Roman boyu basmacılar için kurnazlık, ikiyüzlülük, zalimlik gibi olumsuz nitelermeler kullanılır. Söz gelimi Tülöberdi tilkiyle eş değer tutulur: “Sen tilkiyi bilir misin? Tilki nasıl kendini gizlerse, hırsız, kulak da kendini öyle gizler.” (AO, 1958: 42) şeklinde Tülöberdi’nin bir tilki gibi kurnaz olduğu ve gerçek yüzünü gizlediği vurgulanır. Barpı ve zikredilen diğer kişilerin gerçek yüzleri romanın sonunda gün yüzüne çıkar. *Temir* “Temir” romanında da benzer bir gelişim söz konusudur. İdealize edilecek roman kişilerinin karşısında konumlandırılan olumsuz kişilerin sonu muhakkak açığa çıkmalıdır. Dolayısıyla basmacılar tarafından zulme uğrayanlar olumlanırken Barpı, Tülöberdi, Sasıkbay gibi basmacılar olumsuzlanır. Roman basmacıların mağlubiyeti ile son bulur. Attığı son kurşunla hayatını kaybeden Barpı’nın bu trajik ölümü basmacıların tarihteki eylemlerinin yalnızca kendilerine zarar verdiği vurgusunu öne çıkarır ve böylelikle yazarın kendi veya merkezin basmacıların mağlup olmalarının kaçınılmaz olduğuna dair fikirlerini kurguya dâhil ettiği görülür.

Satkin Sasıkbayev’in *Tüpgürdöğü Nur* “Derinlikteki Nur” (1958) romanı ise Kırgızistan’daki Sülüktü madeninde çalışan madencileri konu edinir. Ekim Devrimi öncesinde ve sonrasındaki yaşantının görünümünü veren yazar (Dıykanbay, 2020: 794) aynı zamanda basmacı hareketini de ele alır. Romanda dinsiz, inançsız gibi nitelermelerle ailesi tarafından eleştirilen Aşır’ın eşi Ciydegül’ün yaşadığı talihsiz olaylar yazarın ve dönemin basmacılara olan algısını ortaya koymaktadır.

Romanda basmacılarla mücadele ve onların yaptığı zulümler tasvir edilir. Aşır savaştayken mollalar tarafından eşinin taciz edilmesi oldukça trajiktir ve aynı zamanda dönem romanlarındaki klişe olaylardan biridir. Bir gün Aşır'ın köyünü basmacılar basar. Bu baskında babasını ve karısını kaybeden Aşır, basmacıların peşine düşer. Romanın yeniden yayımlanan versiyonunda ise Ciydegül'ün adı Seyden olarak geçmektedir. Seyden bu versiyonda, basmacıların elinden kurtulmuş ve kaçmıştır (Asanaliyev, 2018: 17-18). Bu şekilde bir düzenlemeyle yazar hem klişeden uzaklaşır hem de basmacıların mağlubiyetini vurgulamış olur. Roman boyu basmacıların halka karşı olumsuz eylemleri konu edilir. Romanın sonuna doğru madende çıkan yangını basmacıların çıkardığı anlaşılır. Bu kişiler halk için “düşman” konumundadır. Dolayısıyla aslında Aşır, basmacılarla olan mücadelesinde galip gelmiştir.

Nasirdin Baytemirov'un *Tarih Esteligi* “Tarih Anıtı” (TE) (1966) romanı ise harekete farklı bir bakış açısı ile yaklaşır.²² Baytemirov, İshak Razzakov'un isteği üzerine 24 yaşında yaşamını yitiren genç kadın Urkuya'nın hayatını kaleme alır. Yazar 1954'te romanı için materyal toplamaya başlar ve romanı tamamlayacağı 1965 yılına kadar yaklaşık on iki yıl bu roman üzerinde çalışır.²³ Bu materyallerin birçoğu bilhassa o dönem çıkan *Kızıl Kırgızstan* gazetesinde yer alan yazılardan romana eklenmiştir.

Urkuya Saliyeva'nın kolhoz başkanı olarak basmacılara karşı verdiği mücadeleyi ve basmacılar tarafından öldürülmesini ele alan romanda Urkuya ideal bir Sovyet kadınına sembolize eder. Urkuya'nın trajik sonu ise Sovyet dönemi Kırgız romanında bir klişedir. Nitekim basmacıları olumsuzlayan romanlarda öldürülen kişiler Sovyet kahramanı ilân edilir.

Romanda “kulaklar, basmacılar” dönemin düşmanlarıdır. “Bizim için şimdiki zamanın düşmanı kulaktır. Şimdilerde kulaklar bizimle savaşıyorlar. (...) Basmacının başı kulaklardır (...) Kökünü kazıyacağız onların!” (TE, 1966: 234) sözleri başkişi Urkuya'ya aittir. Kendisini bıçaklayan basmacılara Urkuya'nın “ben ölsem de halk yaşayacak” (1966: 192) şeklindeki son sözleri Urkuya ile vurgulanan Sovyet imajını ortaya koyar niteliktedir. Romanda Urkuya ve kocası gökyüzüne uçan iki kartala benzetilir (TE, 1966: 334). Kartalın uçuşu ile Urkuya ve Sovyet destekçilerinin gücü sembolize edilmektedir. Yazar bu tür bir son ile basmacıların öldürdüğü kişilere rağmen rejime zarar veremediklerini ve rejimin devamlılığını ortaya koymak istemiştir.

Kırgız tarihî romanının ilk örneğini veren Tölögön Kasımbekov'un iki ciltlik *Kelkel* “Diriliş” (KEL) (1980) romanı da basmacılarla mücadeleden bahseden bir romandır.²⁴ Yazar romanı yazmadan önce Fergana bölgesinde dolaşp materyal toplamıştır. Romanın birinci cildinde Toktogul'un hayatı ve Mihail Frunze'nin Kırgızistan'daki Aman, Kör Şermet, Madamin,²⁵ Karakoco gibi kişilerle mücadelesini anlatılır (Azap, 2017: 192). Romandaki Madamin gibi basmacıların başlattığı isyanın ve başkaldırının aslında milli bir uyanış olduğu açıkça görülmektedir. Kazak aydınlar Alihan Bököyhan, Muhammedcan Tınışpayev ve Tatar aydını Sadri Maksudi'den de bahsedilmesi, basmacı hareketi gibi bir varoluş mücadelesi olan Alaş Ordo'ya da değinilmesi önemli detaylardır.

Romanda “basmacı ve korbaşı” kavramının her ikisi de kullanılır. Ancak siyasi mektuplarda korbaşıdan ziyade “basmacı”nın tercih edilmesi, Mihail Frunze'nin “basmacı çeteler” şeklinde “çete” (KEL, 1990: 272) nitelemesini kullanması kuşkusuz tesadüf değil-

dir. Diğer önemli detay ise Türkistan halklarının kurtuluşu olarak görülen Enver Paşa'dır. Frunze'nin "Şimdilerde Pantürkizmin ölmeyen ruhu, sahtekâr Enver'in ideallerinde yeniden canlanıyor" (KEL, 1990: 281) şeklindeki sözleri ile Enver Paşa'nın öncülük ettiği harekete ilişkin olumsuz değerlendirmeler dikkat çeker. Nitekim Frunze'nin bu tavrı gerçekçidir. Tarihte de Ruslar Enver Paşa'yı tehlike olarak görmüştür. Buna uygun olarak romanda Frunze, pantürkizmin Türk halklarına faydadan çok zarar getirdiğini, bu noktada Enver Paşa gibi bir Türkçü şahsiyetin aksine Bolşeviklerin daha faydalı olduğunu, 1916 Ürkün İsyanı'nda dahi Türk halklarını zalimlerin elinden kendilerinin çıkardığını vurgular. Frunze'nin 24 Mayıs 1920'de yazdığı "...kim basmacılara yiyecek yardımı yaparsa, onları gizlerse, başka yardımlarda bulunursa, o köyün insanları basmacıların yerine hapse atılacaktır (...)" (1990: 273) bildirisi ise basmacılara karşı Sovyetlerin zalim tavrını açıkça ortaya koyar niteliktedir.²⁶ "Dini, halkı, vatanı koruyoruz." düsturu ile rejime başkaldıran kişileri başkaldırını durdurmak için oluşturulan birliklerin basmacılarla mücadelesine odaklanan romanda esasında Kırgızların dirilişi ortaya konmak istenmiştir. Romanın adı da bu amaca hizmet eder.²⁷ Bu sebeple *Kelkel* "Diriliş" romanı örneklendirilen diğer romanlardan farklılık gösterir.

Sagındık Ömürbayev'in *Örttüü Keçüü* "Alevli Geçit" (ÖK) (1984) romanında da basmacılar ve onlara karşı verilen mücadele ele alınır.²⁸ Ömürbayev bu romanı yazmak için on üç yıllık bir zaman harcamış²⁹; Namangan, Ala Buka, Çatkal, Kara Buura, Talaş, Ketmen Töbö gibi çeşitli yerleri gezerek materyal toplamıştır. İki bölümden oluşan romanın *Taňkı Taymaş* "Şafaktaki Çatışma" adlı birinci bölümünde yer alan Aman gibi basmacıların hayatı tarihî gerçekliğe uygun olarak ele alınır (Artıkbayev, 2013: 636). Romanın künyesinin yer aldığı bölümde romanın konusu "Sagındık Ömürbayev'in *Örttüü Keçüü* "Alevli Geçit" romanında memleketimizde Sovyetler Birliği'nin ilk yılları ve yeni kurulan bu döneme düşman olan milliyetçi, dindar, fesat güçlere karşı savaşıyan partinin yönetimi altında sosyalist toplumu koruyan çalışkan halkın gönüllü grupları, kuvvetli Kızıl Ordunun adaleti ele alınmaktadır."³⁰ şeklinde dikkatlere sunulmuştur. Bu romanda basmacılık sorunsalının ne şekilde ortaya konduğunu anlamak için bu cümleler oldukça dikkat çekicidir. Zira basmacılar için kullanılan "düşman/düşman, uluçul/milliyetçi, dinçil/dindar, buzuku küçtör/fesat güçler vb." nitelermeler henüz romanı okumadan okura yazarın bu konudaki düşünceleri hakkında fikir vermektedir. Zikredilen ifadeler Sovyet dönemi Kırgız romanlarında Basmacı hareketine ilişkin bir manifesto mahiyetindedir. Aynı zamanda romanın adı ve kapağı da aynı amaca hizmet etmektedir. Kapakta ateş altında kalan boz üyeler³¹ ve atlı birlikleri yer almaktadır.

Romanın en önemli kişilerinden olan Aman-Palvan, Ergeş Korbaşı ve Canıbek Kadı gibi önde gelen korbaşılardan biridir. Romanda Aman ile ilgili olarak "Siz bana değil bu kutsal Kur'ana hizmet ediyorsunuz." (ÖK, 1984: 29); "Müslüman halkı kafirden koruyorsun, Allah'ın kutsal Kur'anı'nı unutmuyorsun." (1984: 31) gibi ifadeler kullanılır ve din ve İslam birliği karşısına konumlandırılan Bolşeviklerin yok edilmesi, düşman olarak görülmesi söz konusu edilir. Bu sebeple basmacılar karşı kesim tarafından "...müslüman değiller, onlar kafirler." (1984: 50) şeklinde nitelenir.

Romanda basmacılığın önemli ismi Enver Paşa'dan da bahsedilmektedir: "Sağa sola kanadı uzanan Türkiye'nin paşası, Enver Paşa tüm müslümanları bir olmaya davet ediyor, Türk birliğini kurarak Türk evlatlarını güçlü kanatları altında bir araya getirmek istiyor, bunu hepimiz böylece bilin ey halk" (1984: 69). Enver Paşa'nın ve bir anlamda Turan fikrinin açığa çıktığı bu ifadelere, bu düşünceyi olumlamaktan ziyade hareketin sürecini göstermek amaçlı yer verildiği görülür. Nitekim Türkiye'nin basmacı hareketine verdiği destek ve Enver Paşa'nın öncülüğü romanda olumsuz bir durum olarak ele alınır. Bunun somut örneği olarak basmacıların kadınlar ve sıradan halk üzerinde uyguladığı zulüm tasvirlerine yer verilmesi gösterilebilir. Ayrıca Aman'ı Bolşeviklere karşı savaşmaya ve İslam'ı korumaya yönelten şeyhin tavrının değişmesi üzerine şeyhi bir an düşünmeden öldüren Aman'ın bu tavrı da başka bir örnek olarak sunulmalıdır. Romanda Aman üzerinden basmacıların günahsız insanlara zarar verdiği fikri "Ecel... Aman Palvan ne kadar insana, ne kadar günahsız insana ecel getirmedi." (1984: 227) şeklinde anlatıcı tarafından dikkatlere sunulur. Neticede Kızıl Ordu, basmacıları mağlup eder.

Bu bağlamda basmacılığın roman boyu olumsuzlandığı görülür ve basmacıların kan döker nitelikteki eylemleri betimlenir. Yazar romanda başkişi Aman Palvan'ın ruhsal gelitlerini, iç dünyasını detaylıca ele almaz. Halkın ve devrimin cezalandırdığı bir kişi olarak nihayete eren Aman'ın bu süreçteki hislerini tam manasıyla ortaya koymaz. Ancak onun yaptığı zalimlikler, gaddarlıklar ayrıntılı olarak tasvir edilir (Edilbayev, 2018: 512). Bu tasvirler yazarın basmacı hareketi konusundaki düşüncelerini de imler.

Sagındık Ömürbayev *Örttüü Keçüü* "Alevli Geçit" dışında *Cer Ene (Aşuudagı Aykaş)* "Toprak Ana (Geçitteki Çatışma)" (CE) (1986) romanında da basmacılara odaklı bir kurgu ortaya koyar. 1917-1932 yıllarında basmacılarla Sovyet rejimi arasında geçen mücadeleyi ve halkın tepkisini konu edinen romanda, hem basmacı hem de korbaşı kavramı kullanılır. O dönemde rejime karşı gelen halkın fikirleri "Din İslam dini. O yüzden bu hükümete karşı çıkmamız gerek (...)" (CE, 1986: 34); "Halkı kolhozlaştırma siyaseti bir masal! Halkı kolhozlaştırıyoruz dedikleri halkın elindeki malın mülkün yok olması anlamına geldiği kuşkusuz ortadadır ..." (1986: 52); şeklinde sözlerle örneklendirilebilir. Bir Bolşevik askerinden "Bolşevikler Partisi'nin gayretli askeri, bizim hakiki insanımız, sözünün eri dostumuz, akıl danışmanımız, heybetli kumandanımız..." (1986: 347) şeklinde övgüyle bahsedilmesi romanda basmacıların olumsuzlandığına Bolşeviklerin ise olumlandığına iyi bir örnektir.

Roman boyu "Sovyet Türkistan'ı kaybetmememiz gerek." (CE, 1986: 61) sözleri ile hem Türkistan'ın hem de İslamiyet'in kaybedilmemesi vurgusu tekrarlanır. Esasen bu vurgular dikkate değerdir. Hem *Örttüü Keçüü* "Alevli Geçit"te hem de *Cer Ene* "Toprak Ana (Geçitteki Çatışma)"de yer alan Türkistan vurgusu Sovyet dönemi için mühim bir detay olarak göze çarpar. Her ne kadar basmacıların olumsuzlukları öne çıksa da örtük düzlemde Türkistan birliği ve Turan fikri altı çizilmesi gereken bir husustur. Çünkü güdümlü edebiyatın, yazarları baskı ve kontrol altına alması, yazarların gerçeklikten uzaklaşmasına ve bunun gibi meselelere açıkça değinmemesine sebebiyet vermiştir. Böylelikle dönem yazarları tahakküme boyun eğmiş ve okura yazılan bu tarihi iletmek durumunda kalmıştır. Ancak basmacı hareketinin esasında bir millî mücadele olduğu, Türkistan'ın birliği için başlatıldığı tarihî bir gerçekliktir. Romanda bazı basmacı gruplarının silah bıraktığı, kiminin ise kaçtığından bahsedilmesi de bu gerçekliğe uygundur.

Tarihte yenilgi ile sonuçlanan bir hareket olsa da çeşitli araştırmacıların da vurguladığı gibi (Hayit, 2006: 403) 1916 Ürkün ayaklanması ve basmacı hareketini ileriki tarihlerde Türk boylarının kazanacağı bağımsızlığın bir emaresi olarak görmek mümkündür.

2.2. Tahakkümün kıyasında: Romanların arka planında Basmacı hareketi

Kırgız romanı Sovyet devrinde ortaya çıkmış ve bu süreçte gelişmiştir. Dolayısıyla eserlerin asıl sorunsalının dışında birtakım siyasî eleştirileri veya toplumsal meseleleri örtük olarak ele alması olağandır. Toplum, tarih, politika ve insan ekseninde çeşitli ilişkiler ağına odaklı roman, Kırgız edebiyatında basmacı hareketine ilişkin hegemonik tahakkümün kıyılarında da gezinmiştir. Bahsedilen duruma kronolojik olarak Kasımalı Cantöşev'in *Han Teñirlik Çaban* "Han Teñirli Çoban" (1963), Mamasalı Abdukarimov'un *Çaşagım Kelet* "Yaşamak İstiyorum" (1960, 1965) ve *Cañırık* "Yankı" (1965), Ayım Aytbayeva'nın *Tamçı Kan* "Bir Damla Kan" (1966), Aman Saspayev'in *Partorg* "Parti Sekreteri" (1977), *Too Çabalekeyi* "Dağ Kırılancı" (1989), Kazat Akmatov'un *Mezgil* "Zaman" (1978), Cunay Mavlyanov'un *Cañı Tañ* "Yeni Şafak" (1980) romanları örnek verilebilir.

Kasımalı Cantöşev'in *Han Teñirlik Çaban* "Han Teñirli Çoban" (HTÇ) (1963) romanı ana sorunsal olarak Sovyet dönemindeki çobanların yaşamlarına odaklanır.³² Ancak romanın arka planında basmacılara dair bahis olduğu görülmektedir. Romanın kişilerinden Canargül, hayatını başkışı Temirbolot'a şu şekilde anlatır:

Benim babam Issık göllü. Fakat babam okulunu bitirir bitirmez Kırgızistan'ın güneyine çalışmaya gitmiş. Annemle orada evlenmiş. Mayıs 1930'da ben doğmuşum. Sanırım ben doğduğumda talihsiz olarak doğmuşum. Annem ile babamı basmacılar öldürünce ben küçük bir bebekken yetim kalmışım. Yeni doğum yapan bir komşumuz kendi çocuğuna süt kardeş olarak beni de emzirmiş. Talihsiz insanın başına daha nasıl kötü olaylar gelebilir ki. Süt kardeşimle beş yaşına geldiğimizde süt kardeşimin babası öldü, çok geçmeden de süt annem öldü. İkimiz de iyice öksüz yetim kaldık. Sonrasında komşularımız bizi Özgön'deki yetimhaneye götürmüş. (HTÇ, 1963: 15)

Bu ifadelerde basmacıların masum insanları öldüren kişiler olarak betimlendiği görülür. Basmacılar küçük bir çocuğun öksüz ve yetim kalmasına sebep olan zalimler olarak nitelendirilir. Ancak her ne kadar anlatıcı basmacıların zalim veya kötü insanlar olduğuna dair bir betimleme yapmasa da yer alan anekdot örtük düzlemde bunu açıkça ortaya koymaktadır. Romanda Canargül'ün süt kardeşinin yaşadığı olumsuz bir olaya daha yer veren yazar, bu olayda da basmacılar ile savaşan Sovyet insanından "Bana bakan babam, Keneş'in öz babasının eski Bolşevik olduğunu, basmacılar ile uzun süre savaşmış Sovyet hükümetine büyük hizmetlerde bulunduğunu anlattığımda o genç ahmaklık ettiğini kabul edip, özür dileyecekti." (HTÇ, 1963: 17) şeklinde övgüyle bahseder. Dolayısıyla romanın ana sorunsalının arka planında basmacıların ve basmacı hareketinin de rejimin görüşüne paralel olarak ele alındığı söylenebilir.

Mamasalı Abdukarimov'un *Çaşagım Kelet* "Yaşamak İstiyorum" (CK) (1960, 1965) ve *Cañırık* "Yankı" (1965) romanı ise güneydeki Kırgızların Ekim devrimine kadar yaşadığı

zorlu hayatı ve basmacılarla mücadeleyi konu edinmektedir (Artıkbayev, 2013: 335).³³ *Çaşagım Kelet* “Yaşamak İstiyorum” romanında aslında fakirlerin zenginlerle olan mücadelesi ele alınır. Ancak romanda “basmacı, kulak, manap” kelimelerine rastlanmaz. Zira roman 1917 yılına kadarki süreci ele almaktadır. Kaçkınbay Artıkbayev’in romanda basmacıların konu edildiğini ifade etmesi roman boyu fakirlerin, zengin beylerin zulmüne uğraması ile ilintilidir. Romanda fakirler zenginler tarafından zalimce ölesiye dövülür ve zulme uğratılır, açlığa mahkûm edilir. Romandaki dikkat çekici başka bir detay ise bir fakirin, zenginin köpeği tarafından saldırıya uğraması sonucu karşılaştığı muameledir. Romanda fakirler zenginin köpeği kadar bile değer görmemektedir. Bu bağlamda romanın girişindeki önsözde yer verilen Mamasalı Abdukarimov’un yazdığı “Faşist turat, kolun kurap, çardamçısı moldo-kulak.”³⁴ (CK, 1960: 4) şeklindeki komsomol marşı dikkat çekicidir. *Tarih Esteligi* “Tarih Anıtı”, *Örttüü Keçüü* “Alevli Geçit”, *Mezgil* “Zaman” gibi romanlarda moldo, kulak gibi kavramların basmacılarla eşdeğer tutulması ve niteleme olarak kullanılması göz önünde bulundurulduğunda, Abdukarimov’un buradaki vurgusunun da aynı doğrultuda olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. *Cañırık* “Yankı” da *Çaşagım Kelet* “Yaşamak İstiyorum” ile benzer eğilimde olan bir romandır. Eski ile yeni rejimin karşıtlığı ve yeni rejimin benimsenme sürecinde yaşanan tarihî olaylar konu edilir (Akmataliyev vd., 2017: 289-290).

Ayım Aytbayeva’nın tek romanı olan *Tamçı Kan* “Bir Damla Kan” (TK) (1966), 1920’li yıllardaki Kırgız köylerine odaklanır.³⁵ Eserde Kırgız köylerinde yaşayan kadınların hayatı ve eğitim meselesine dikkat çekilir. Sonraki yıllarda köyden kente gelerek eğitim gören Kırgız kadın entelektüelleri ele alınır (Şener, 2022: 66). Ancak arka planda basmacılar ve basmacılık hareketinden de bahsedilir. Romanda basmacıları temsil eden Sarıbay, 1917’de boluş³⁶ Kerim’in oğlu Kalıy’ı öldürür. Buna sebep olarak ise “Halk padişaha karşı çıkıyor-muş. Toprağını, suyunu fakirlere verecekmiş. Fakirlerin haklarını gözetecek Lenin diye biri var diyorlarmış.” (TK, 1966: 28) şeklinde gerekçeler sunar. İlerleyen yıllarda ise Kalıy’ın kardeşi Salıy’ı öldürmek niyetiyle gittiği evde yanlışlıkla Alımkan’ı öldürür. Verilen örneklerde ana sorunsal olarak basmacılara odaklanan diğer romanlarla benzerlik göze çarpar. Basmacıların olumsuz eylemleri vurgulanır. Yazarın idealize ettiği roman kişisinin basmacılar tarafından öldürülmesi hegemonik tahakkümü açıkça ortaya koymaktadır. Sosyalist realizmin gereği olarak Sovyet vurgusu öne çıkmaktadır.

1960-70’li yıllardaki köy hayatını konu edinen Aman Saspayev’in *Partorg* “Parti Sekreteri” (PA) (1977) romanı da arka planda basmacı hareketine yer verir.³⁷ Romanda Sagın’dan yardım isteyen yaşlı bir kadının kocasının basmacılar tarafından öldürüldüğü söylenir: “Çocuğumun çocuğu, torunum. Şimdi ikimiz birlikte yaşıyoruz. Onun babası...-yaşlı kadın biraz duraksadıktan sonra devam eder- savaştan dönemedi. O tek çocuğumdur. Babasını ise 1932 yılında basmacılar öldürdü (...)” (PA, 1977: 17). Ayrıca Sagın’ın karısı Gülayım’ın babasının da basmacılar tarafından öldürülmesi “Babam basmacılarla yapılan savaşta hayatını kaybetmiş. Annem dayılarımın yanına gitmiş. Merhum babamın ruhuna saygı duyduğu için bir daha evlenmemiş. O zamanlar ben üç yaşındaymışım.” (1977: 178) şeklinde okura sunulur. Romanın değişiklik yapılarak yeniden kurgulanan versiyonu *Too Çabalekeyi* “Dağ Kırılancısı” (TÇ) (1989)’nde aynı detaylara yer verilmekle birlikte basmacılara ilişkin görüşleri daha net o-

larak ortaya konulur.³⁸ Batma adlı yaşlı kadının kocasının öldürülmesi ise “Batma kadının kocası 1928’de basmacılar tarafından şehit edildiğinde (...)” (TÇ, 1989: 119) şeklinde betimlenir. Bu öldürme eyleminde basmacılar olumsuz olarak görülür ve onların öldürdüğü kişilerin “şehit” olduğu vurgulanır. Yaşlı kadının kocasının öldürülmesi üzerine yapılan değerlendirmede basmacılardan “tañ düşmanları” (1989: 98) olarak bahsedilmesi yazarın yanlı bir tutum sergilediğini ve kurgulanan bu tarihî gerçekliğe okuru inandırmak istediğini gösterir.

Sovyet rejiminin kurulum aşamasını ele alan Kazat Akmatov’un *Mezgil* “Zaman” (ME) (1978) romanında ise basmacılıktan yalnızca isim olarak bahsedilir.³⁹ Akmatov bu eserinde örtük biçimde eleştirel bir söylem kullanmasına rağmen basmacılığa dair fikirlerini detaylıca ortaya koymamıştır. Yalnızca “Eskiden bu bölgeden gidenler ‘kulak’, ‘manap’, ‘koptora’, ‘basmaçı’ gibi adlarla anılıyordu.” (ME, 1979: 79) şeklinde bir bahis yer alır. Ana sorunsal olarak basmacılığın işlendiği romanlarda ise bu kavramların açıkça kullanıldığı ve ayrıntılı şekilde ele alındığı görülmektedir.

1950’li yıllardaki köy yaşamını konu edinen *Cañı Tañ* “Yeni Şafak” (CT) (1980) romanında ise Sapar’ın, basmacıların eline esir düşen Kurman ile Arslan’ın hayatını ele alan bir kompozisyon kaleme alışı mühimdir.⁴⁰ Kompozisyona “İkiz kahraman” adını vermeyi düşünen Sapar nihayetinde “benim sevdiğim kahraman” adına karar verir. Bu iki hemşerisinden övgüyle, gururla bahsetmesi aynı zamanda yazarın basmacı hareketine karşı fikrini ortaya koymaktadır. Bu gibi kişiler “kanından gül, izinden zaman” (CT, 1980: 45) yaratan insanlar olarak betimlenmiştir. Ayrıca romandaki bir kişinin “Vatan savaşına ve Orta Asya’daki basmacılara karşı mücadeleye katılan biriyim.” (1980: 64) sözleri de dikkat çeker. Romanda bunun dışında basmacı hareketi ile ilgili bir detay göze çarpmamaktadır. Örneklendirilen romanların tümü tahakkümün ortasında veya kıyısında kalarak basmacı hareketine değinmiş, okurun bu tarihî olayı rejimin istediği doğrultuda alımlamasını hedeflemiştir.

Sonuç

Pek çok araştırmacının 1916 Ürkün İsyanı’nın devamı olarak gördüğü basmacı hareketi, Kırgız romanında en az Ürkün kadar popüler olarak ele alınan bir sorunsal olmuştur. Türkistan’ın Bolşeviklerden kurtularak millî bir devlet hâlini almasını hedefleyen hareketin Sovyet dönemi Kırgız romanlarında hemen hemen aynı bakış açısı ile ele alındığı görülmektedir. Edebiyatın tarih ile ilişkisi, sosyalist realist bakış açısı ve dönemin sosyal-siyasal yapısı göz önünde bulundurularak yapılan incelemede, sorunsalın hegemonyanın tahakkümünde ortaya konduğu ve bu doğrultuda ana sorunsal ve arka planda olmak üzere iki ayrı biçimde kurgulandığı görülür. Eserlerde sorunsalla okura ulaştırılmak istenilen bilgi iktidara aittir ve dolayısıyla eserlerin büyük çoğunluğunda merkezin iktidarı söz konusudur. Bahsedilen durum eserlerin nasıl kurgulandığından ziyade neyi anlattığına odaklanıldığını somutlamaktadır. Çünkü Sovyet rejimi için edebiyatın biçimi değil içeriği mühimdir. Bu sebeple Basmacı hareketi iktidarın okura, dönüştürerek ulaştırmak istediği bir gerçekliktir.

1916 Türkistan ayaklanması millî bir ayaklanmadır ve basmacılığın da millî bir hareket olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple Sovyet resmî arşivlerindeki bilgilere ve Sovyet anlayışı-na benzer olarak romanlarda basmacıların “terörist, düşman, tañ düşmanları, Lenin düşman-ları, hain, it, çeteci, dinci, bozuk, fesat, kurnaz, ikiyezlü, milliyetçi, kulak, manap, zengin” vb. ağır nitelendirmelerle betimlenmesi güdümlü edebiyat çıkarımı için somut bir gerekçedir. Repressiya kurbanı olarak sürgün edilen/öldürülen aydınlara takılan “halk düşmanı” yafta-sını basmacılara atfedilen suçlamanın bir devamı olarak okumak mümkündür. Basmacıların dinci, bozuk güçler olarak lanse edilmesi ise inancın sosyalizmin karşısında yer alan bir olgu oluşu ile ilintilidir. Sovyet politikası din, dil, kültür, tarih gibi bir milletin aslını oluşturan değerlerin karşısındadır. Dolayısıyla basmacılar, Sovyet rejiminin önünde önemli bir engel teşkil ettiği için ortadan kaldırılmak istenmiştir. Ancak romanlarda basmacıların Sovyet güç-leri tarafından yok edilmelerinden çok basmacıların öz halkına zulmedişinin betimlenmesi ironiktir. Kendi varlıkları ve milletleri için mücadele eden bu kişilerin aslında ‘kendi halkını yağmalayan, kendi insanına zarar veren, kadınlarına zulmeden’ terörist olarak nitelenmesi tarihî belgelerle mukayese edildiğinde doğru gözükmemektedir.

İncelenen roman ve romancılar arasında Tölögön Kasımbekov ve Sagındık Ömürbayev’in sorunsala bakış açısını ayrı olarak değerlendirmek gerekir. Kasımbekov millî tarihin arka sayfalarını aralayan ve Kırgızların millî mücadelesinin portresini çıkaran bir yazar olarak Kırgız tarihî romanının kurucusu kabul edilir. Onun *Kelkel I, II* “Diriliş” romanında bas-macı sorunsalını diğer yazarlardan farklı bir bakış açısıyla ele almış olması ve tahakküme tam manasıyla boyun eğmeyişi dikkate değerdir. Ömürbayev’in eserlerindeki Enver Paşa, Türkistan ve Turan fikri vurgusu ise esasında Türkistan’ın birliği için başlayan bu hareketin okura sunulmayan bir yüzünü göstermesiyle dikkat çekmektedir. Buna rağmen Sovyet döneminde yayımlanan söz konusu romanlarda basmacıların ve millî mücadelelerin çarpıtılarak/dönüştürülerek okura sunulması dönemin edebî anlayışını ortaya koyan önemli bir örnektir ve toplumsal hafızanın korunmasına ve millî kimliğe engel teşkil etmektedir. Çoğu yaza-rın eserinde basmacı sorunsalı, Sovyet rejiminin istekleri doğrultusunda ele alınmış; Sovyet politikası gereği Türkistan’ın birliğini imleyen herhangi bir örtük söyleme rastlanmamıştır. Aksine sorunsal romanlarda tek yönlü biçimde dikkatlere sunulmuş; hareketin okurun hafı-zasında kanlı bir tarih olarak yer etmesi amaçlanmıştır.

Notlar

1. Hareketin bitiş tarihi ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerin çoğunluğunda bitiş tarihi olarak 30’lu yıllar gösterilmekle birlikte, 1942, 1948 gibi daha ileri tarihlerin de öne sürüldüğü görülmüştür. Bu farklılığın sebebi hareketin çeşitli bölgelere yayılması ve her birinde farklılık arz etmesidir (Ayrıntılı bilgi için bk. Hayit, 2004: 498-501; Ölçekçi, 2017: 137-139). Zuhra Altımuşova ise çeşitli arşiv belgelerine dayanarak basmacı ha-reketinin Kırgızistan’da 1934 yılında sonlandırıldığını fakat hareketin bitiş tarihini net olarak ifade etmenin güç olduğunu belirtir (2017b: 110).
2. Sadece 1917-1921 yılları arasında Türkistan halkının 300.000’i bu siyasetin kurbanı olmuştur. Mücadeleye ka-tılan korbaşaların sayısı ise yaklaşık 15.000’dir (Ölçekçi, 2017: 139). Türkistan millî mücadelesi için en önemli isimlerden olan Enver Paşa da bu mücadelede hayatını kaybetmiştir. 1921 sonunda harekete katılan Enver Paşa’nın verdiği destekle hareket ivme kazanmış ve Sovyetler var gücü ile bu hareketi durdurmaya çalışmıştır

- (Hayit, 2004: 507). Bu sürecin en başında paşanın Zeki Veleli Togan'la Buhara'da geçen görüşmesi dikkat çekicidir. Enver Paşa'nın ve Togan'ın basmacılık hareketi ile olan münasebeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Togan, 2015: 330-389).
- Ergeş Bek'in Rus şehir polisi tarafından Hokand Polis Müdürlüğüne tayin edilmesiyle ona geleneksel Türk unvanı korbaşı verilir. Kelime "şehirin veya kalenin korunmasıyla görevli polis şefi" anlamını taşımaktadır (Hayit, 2006: 80).
 - Basmacı kavramı Rusça "Razboynik (soyguncu, haydut)" ve "basmacıstvo (basmacı)" kelimesi ile karşılanır. Bunun dışında Selahattin Tolkun'un Özbekistan'da yayımlanan ve tanıtımını yaptığı/incelediği iki kitaptan yola çıkarak verdiği bilgiye göre (2019: 118), razboynik dışında, "şayka, bandit" gibi terimler de kullanılmaktadır.
 - Basmacı kelimesi Yudahin'in *Kırgız Sözlüğü*'nde "Orta Asyadaki aksi inkılâp hareketine bilfiil karışmış kimse" (Yudahin, 1998: 93); *Kırgız Tüşündürmө Sөzdүgү*'nde ise "Orta Asyada Sovyetler Birliğinin kuruluşuna ve onun değerlerine karşı çıkıp devrim karşıtı olan, eline silah alıp halkı yağmalayan ve öldüren kişi." (Akmataliyev vd., 2015: 205) şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımlar, kavrama rejimin zihniyeti bağlamında anlam verildiğini göstermek adına iyi bir örnektir.
 - Sovyetler Basmacı Hareketi'nin Türkistan'ın millî mücadelesi olduğunu reddetmiş ve harekete katılanları bir grup haydut, yağmacı ve bir nevi halk düşmanı olarak atfetmişlerdir. Durumun açık kanıtları arşivlerde bulunmaktadır (Hayit, 2006: 16-19). Stalin'in basmacılığa ilişkin fikirleri ise "1918-1924 yıllarında Orta Asya'da devrim aleyhtarlığı ve milliyetçi bir hareket şeklinde ortaya çıkan ve zenginlerle din adamları tarafından desteklenen bir siyasi eşkıyalık hareketi olan Basmacılık'ın amacı Orta Asya Cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan ayırmak ve sömürüye dayalı sınıf ayrımını yeniden meydana getirmektir." (Hayit, 2016: 391) şeklindedir. Dolayısıyla hareketin millî bir mücadeleye dayandığı hem Stalin hem de Sovyet rejimi tarafından açıkça bilinmektedir.
 - Hayit'in burada kullandığı ifade korbaşıya karşılık gelmektedir (2006: 80).
 - Aslına bakılırsa, terim Sovyetler aracılığıyla Batı Avrupa'da bahsedilen manada kullanılmıştır. İlk olarak 1925'te Joseph Castagné, Paris'te "Les Basmaches" konulu risale yayımlanmıştır. Terminolojinin kullanımı sonraki başka yayınlarda da devamlılık kazanmıştır (Hayit, 1987: 147).
 - Bazı tarihçiler ise Kırgızlarda basmacı hareketinin iki aşamada (1918-1923, 1926-1935) gerçekleştiğini ifade etmişlerdir (Devrisheva, 2016: 193).
 - Basmacıların Afganistan'a sığınması çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Sınır meselesi bu sorunların başında gelmektedir. 1920'li yılların ortalarında Sovyet-Afgan sınır meselesi uluslararası gündemi işgal eden bir durum hâlini almıştır (Kılıoğlu, 2022: 261).
 - 1924 yılında Türkistan'ın Rus politikasına göre parçalanması sonucu Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuş ve yeni bir toplum inşasına başlanmıştır. Söz konusu millî mücadeleye rağmen Türkistan'ın Sovyetleştirilmesine başlanması sonucu Türkistan adının yasaklanması ve Orta Asya kullanımını yerleştirme, alfabe değişikliği, aydınların sürgüne gönderilmesi ve öldürülmesi gibi durumlar meydana gelmiştir (Karakaş, 1996: 287).
 - Yazarların/merkezin roman kişilerini dönüştürme aracı olarak kullanması ve bu amaç için çeşitli dönüştürücü, karşıt bilgi-fikir-öğretileri okura taşımak amacıyla ideolojik tipleri kurgulaması sorunsalını irdeleyen ilgili çalışma için bk. Şener, A. (2022). *Sovyet dönemi Kırgız romanında ideolojik tipler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Tarihî değerlendirmelerin dışında bu konuda edebiyat incelemesi de bulunmaktadır. Mayramgül Dıyanbayeva, *Sovyet Dönemi Kırgız Romanlarına dair hazırladığı çalışmasında ilgili dönem edebiyatına hâkim olan temaları değerlendirirken bazı romanlardan örnekler vererek Basmacı hareketine de yer verir* (bk. 2021:71-73).
 - Basmacı Hareketi, daha çok Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da yoğunlaşmıştır (Kallımcı, 2009: 4). Basmacılara ilişkin edebiyat incelemelerinin Özbek edebiyatı üzerine daha fazla oluşu muhtemelen bu yoğunlukla ve hareketin alımlanışı ile ilişkili olmalıdır. Özellikle Özbek edebiyatında yazar ve şairlerin basmacı hareketini destekler bir bakış açısına sahip oluşları eserlerine de aksetmiştir.Şuayip Karakaş'ın değerlendirme-sinden hareketle (2019: 135-137), *Ötken Künler* "Geçmiş Günler" romanında görülen millî birlik ve istiklâl fikrinin ele alınışını bu duruma örnek olarak sunmak mümkündür. Eserlerin tenkit edilmesi ve esere müdahale rejimin güdümünü açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla rejimin tahakkümü yazarların sorunsala objektif yaklaşımı için bir engel teşkil etmektedir. O dönemde basmacılığa ve korbaşılara sahip çıktığı düşünülen Çolpan, Abdullah Kadiri gibi Özbek aydınları kurşuna dizilmiştir (Yelok, 2013: 427-428). Nitekim bağımsızlıkla birlikte Özbek edebiyatında basmacılar meselesinin kurgulanışı değişiklik göstermiştir (Bozorova, 2019: 47). O dönemde sosyal ve siyasal hayata gelen özgürlük eserlerde de kendini gösterir. Hatta bazı yazarlar önceki

yıllardaki eserlerinde basmacılığı olumsuzlarken bağımsızlıktan sonra basmacıları ve hareketi öven eserler kaleme almışlardır (Tolkun, 2017: 32). Türkmenistan'da da benzer bir algı ve süreç söz konusudur. Gurbangeldi Gutlyev'in verdiği bilgilere göre (2017: 85-96) Türkmenistan'da Sovyet döneminde yayımlanan kitaplarda ve yapılan çalışmalarda da basmacıların 'eşkiya', 'haydut' olarak lanse edildiği görülmektedir. Nitekim Sovyet tarihçilerine göre basmacılık halka karşı bir hareket olarak alınılarak gerici din adamlarının ve feodal zenginlerin önemsiz bir eylemi olarak nitelendirilse de hareketin millî bir kurtuluş savaşı olduğu açıktır (Yıldırım ve Egemberdiyev, 2021: 235-268). Özbekistan'da basmacılığın 1923-24'te etkisini yitirmeye başlaması gibi (Bayram, 2019: 40), Türkmenistan'da da benzer durum söz konusudur. Ancak 1936'ya kadar etkisinin azalarak devam ettiği görülür (Gutlyev, 2017: 91).

15. Bk. (Moran, 2009: 77-273).
16. Zeynep Uysal, Compagnon, K. Jenkins, H. White gibi kuramcıların tarihin arşiv ve belgelere dayalı bir alan olduğu; geçmişe ait izlerin günümüzde yalnızca bu belgeler ve incelemeler yoluyla araştırılacağı; tarihin aslında hikâyeleştiği ve edebiyat ile tarih ilişkisinin iyice muğlaklaştığına ilişkin fikirlerini aktarır ve edebiyat ile tarihin kaçınılmaz bir ilişkisi olduğunu vurgular. Bu görüşler arasında White'a ait olan edebiyatın göndergesel olmaması gerektiği ve bunun aksine Lukacs'ın tarihin edebiyat/sanatta temsil edilebilir oluşu düşüncesi de (2017: 9-16) çalışmamız açısından dikkat çekicidir. Adı geçen kuramcıların vd. irdelediği tarih-edebiyat ilişkisi her ne kadar farklı bakışla değerlendirilse de Kırgız edebiyatındaki politik ve tarihsel söylemin incelenmesi bakımından mühimdir.
17. Burada kastedilen tahakküm, Sovyet rejiminin parti edebiyatı politikasından kaynaklanmaktadır. Lenin'in Kasım 1905'te yasal Bolşevik gazete Novaya Zhizn'in 12. sayısında yayımlanan "Parti Örgütü ve Parti Edebiyatı" başlıklı makalesindeki "...edebiyat hem yasal olarak, onda dokuzuyla bir parti edebiyatı olabilir. Edebiyat, bir parti edebiyatı olmalıdır" (Lenin, 2008: 29) fikirlerinin öncülük ettiği anlayış, merkezin yazarlara yüklediği bir sorumluluktur. Söz konusu durum yazarların üzerinde bir hegemonya yaratmıştır. O dönemde yazarların çoğu bu hegemonyanın etkisinde eserler kaleme almıştır.
18. *Taygak Keçüü* filmi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. URL-1.
19. "Romana yazılan tarih" ifadesi A. Ö. Türkeş'in aynı adla oluşturulmuş yazısının başlığından aynen alıntılanmıştır. Bk. (Türkeş, 2017: 81).
20. *Temir* romanından yapılacak alıntılarda eser adı TEM şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
21. *Akırkı Ok* romanından yapılacak alıntılarda eser adı AO şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
22. *Tarih Esteligi* romanından yapılacak alıntılarda eser adı TE şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
23. Ayrıntılı bilgi için bk. URL-2.
24. *Kelkel* romanından yapılacak alıntılarda eser adı KEL şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
25. Ayrıntılı bilgi için bk. URL-3.
26. Frunze'nin bu bildirişi romanda gerçeğe uygun şekilde kullanılmıştır. Frunze'nin bu bildirişten önceki gün 23 Mayıs 1920'de basmacıların soyguncu, haydut olmadığına dair bildiri vermesi, fakat 24'ünde "*Müslüman Fergana Halkı'na Çağrı*" başlıklı bildirisinde söz konusu ifadeleri kullanması önemli bir tezatlıktır. Bildiri metni-ne ilişkin tarihî bilgi için bk. (Hayit, 2006: 182-183).
27. Roman üzerine çalışması bulunan Samet Azap (2016: 192), "Kelkel" kelimesinin "Diriliş" olarak karşılanabileceğine dair bir değerlendirme yapar. Romanın adına dair literatürde "Refah", "Gelgel" gibi başka kullanımlara rastlanmıştır. Ancak romanın kurgusal ve tematik düzlemi bağlamında Diriliş olarak karşılanması daha uygun gözükmektedir.
28. *Örttüü Keçüü* romanından yapılacak alıntılarda eser adı ÖK şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

29. Kitabın ilk baskısının sonunda yazarın belirttiğine göre (ÖK, 1984: 304), yazar eseri 1973 Temmuz ayı ile 1984 Şubat ayı arasında yazmıştır.
30. Bk. (ÖK, 1984: 4).
31. Göçebe yaşam süren Türk boylarının dış malzemesi keçeden yapılan geleneksel çadırı. Kırgız boz üyünün önemi, yapımı, boz üy ile ilgili inanışlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Dıykanbayeva, 2017: 217-226)
32. *Han Teñirlik Çaban* romanından yapılacak alıntılarda eser adı HTÇ şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
33. *Çaşağım Kelet* romanından yapılacak alıntılarda eser adı CK şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
34. Faşist duruyor hazırlanarak yardımcı ise moldo-kulak.
35. *Tamçı Kan* romanından yapılacak alıntılarda eser adı TK şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
36. Sovyetler Devrimi'nden önce ve SSCB'de 30'lu yıllara kadar bir idareci tarafından yönetilen bölge, nahiye'nin yöneticisine verilen ad.
37. *Partorg* romanından yapılacak alıntılarda eser adı PA şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
38. *Too Çabalekeyi* romanından yapılacak alıntılarda eser adı TÇ şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
39. *Mezgil* romanından yapılacak alıntılarda eser adı ME şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.
40. *Cañı Tañ* romanından yapılacak alıntılarda eser adı CT şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

Research and Publication Ethics Statement: This is a research article, containing original data, and it has not been previously published or submitted to any other outlet for publication. The author followed ethical principles and rules during the research process. In the study, informed consent was obtained from the volunteer participants and the privacy of the participants was protected.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale tamamıyla özgün bir araştırma olarak planlanmış, yürütülmüş ve sonuçları ile raporlaştırıldıktan sonra ilgili dergiye gönderilmiştir. Araştırma herhangi bir sempozyum, kongre vb. sunulmamış ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir.

Contribution rates of authors to the article: The author in this article contributed to the 100% level of preparation of the study, data collection, and interpretation of the results and writing of the article.

Yazarların makaleye katkı oranları: Bu makaledeki yazar % 100 düzeyinde çalışmanın hazırlanması, veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yazılması aşamalarına katkı sağlamıştır.

Ethics committee approval: The present study does not require any ethics committee approval.

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Financial support: The study received no financial support from any institution or project.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Conflict of Interest: The author declares no conflict of interest.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abdukurimov, M. (1960). *Caşagım kelet*. 1. Kitep. Kırgız Mamlekettik.
- Akmataliyev, A. (Ed.). (2015). *Kırgız tilinin sözdüğü* I. Tom. Avrasiya.
- Akmataliyev, A. A., Baygaziiev, S. O., Caynakova, A. C., Marazikov, T., Musayev, S. C., Sadıkov, T., ve Erkebayev, A. E. (2017). *Kırgız adabiyatının tarihi xx kılımdın adabiyatı (20-60. Cıldar)*. VI-Tom. Kut-Ber.
- Akmatov, K. (1979). *Mezgil*. Kırgızstan.
- Altımışova, Z. (2017a). 1920-30'lu yıllarda Kırgızistan'da Basmacı hareketi (A. Kara, Ö. Kul, F. Ferhatoğlu, Ed.) *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (ss. 117-134) içinde. Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB).
- Altımışova, Z. (2017b). Kırgızistan'da basmacı hareketiyle ilgili yeni bilgiler. *Bilig*. (82), 91-116.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.) İthaki
- Artıkbayev, K. (2013). *XX. yüzyıl Kırgız edebiyatı tarihi* (M. Dıykanbeyeva, Akt.) Bengü.
- Artıkbayev, K. (2018). Kuykum sözdün çeberi (A. Akmataliyev, A. Kadırmambetova, Haz.) *Adabiyattaanuu 12-kitep*. (s. 60-80) içinde. Poligrafbumresursı.
- Asanaliyev, K. (2018). Kırgız romanı. Körkömdük kriteriyler. (A. Kadırmanbetova- A.Kaçkınbay Kızı, Haz.) *Klassik İzildöölör Adabiyattaanuu 10. Kitep* (ss. 3-37) içinde. Poligrafbumresursı.
- Aytbayeva, A. (1966). *Tamçı kan*. Kırgızstan.
- Azap, S. (2017). *Tölögön Kasımbekov insan ve eser*. Bengü.
- Bademci, A. (2008). *1917-1934 Türkistan milli istiklâl hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa*. 1.Cilt. Ötüken.
- Baygaziiev, S. (2018). XX kılımdağı Kırgız dramaturgiyasının tarihi (20-59 Cıldar). (A. Akmataliyev, C. Turgunbayeva, Haz.) *Klassikalık İzildöölör cana Tekstter Adabiyat Taanuu, 11-Kitep Dramaturgiya*. (ss. 202-507) içinde. Poligrafbumresursı.
- Bayram, B. (2019). Zarif Beşiri'nin "Üzbek edebiyatı" adlı eseri: bakış açısı-içerik incelemesi. *Türkbilig*. (38), 31-42.
- Baytemirov, N. (1958). *Akırkı ok*. Kırgızmambas.
- Baytemirov, N. (1966). *Tarih esteligi*. Kırgızmambas.
- Bozorov, S. ve Bozorov, İ. (2019). Özbek hikâyelerinde millî azatlık hareketinin yansıması. *Vestik Bişkekskogo Gumanitarnogo Universiteta*. 2(48) 47-50. DOI: 10.35254/bhu.2019.48.22
- Cantöşöv, K. (1963). *Han teñirilik çaban*. (bilinmeyen yayınevi).
- Devrisheva, K. (2016). Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarihinin bazı meseleleri. *SUTAD*. (39), 187-198. DOI: 10.21563/sutad.187014
- Dıykanbay, M. (2021). *Kırgız romanı başlangıçtan bağımsızlığa*. Fenomen.
- Dıykanbayeva, M. (2017). Kırgız kültüründe boz üy. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. (38), 217-226.
- Düyşön, K. (2019). Orus-Kırgız adabiyatı bağıntısı. (N. İysayeva, C. Keldibekova, Haz.) *Klassikalık İzildöölör cana Tekstter Seriyası*. Print Ekspress.
- Edilbayev, K. (2018). Canrdın canılanuu protsessi. (A. Akmataliyev, R. Eşmatov,Ed.) *Klassikalık İzildöölör cana Tekstter. Adabiyattanuu 9. Kitep* (s. 500-524) içinde. Poligrafbumresursı.

- Gutliyeve, G. (2017). Türkmenistan'daki basmacılık hareketi (1918-1924) üzerine değerlendirmeler. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 1(2), 85-96.
- Hayit, B. (1987). *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın bazı meseleleri*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Hayit, B. (2004). *Millî Türkistan hürriyet dâvası*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Hayit, B. (2006). *Ruslara karşı Basmacılar hareketi*. Babiali Kültür.
- Kallımcı, İ. T. (2009). Bağımsızlık sonrası modern Kırgız şiirinde millî temalar [Yayımlanmamış doktora tezi] Ege Üniversitesi.
- Karakaş, Ş. (1996). 20. yüzyıl Türk dünyası edebiyatı üzerine bir deneme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. (2), 279-315.
- Karakaş, Ş. (2019). Özbek romancı Abdullah Kadîrî ve Ötken künler romanı. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*. 5(9). 121-140.
- Kasimbek, T. (2003). *Kırılan kılıç I (Han Sarayı)* (İ. Atabey, S. Koç, Akt.) Yargı.
- Kasimbek, T. (2004). *Kırılan kılıç II (İsyan)* (İ. Atabey, S. Koç, Akt.) Yargı.
- Kasimbekov, T. (1990). *Kelkel*. Mehtep.
- Kılıoğlu, M. E. (2022). Orta Tugay adası üzerinde Sovyet-Afgan sınır anlaşmazlığı ve Basmacı isyanı. *GTTAD*. 4(7). 261-282. DOI: 10.53718/gttad.947548
- Kurbanova, N. (2017). Sovyet hükümeti ve geniş müslüman kitleler arasındaki ilişki sorunları bağlamında Basmacı hareketi (1920'lerde Kırgızistan örneği üzerine). (A. Kara, Ö. Kul, F. Ferhatoğlu, Ed.), *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (s. 85-98) içinde. Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB).
- Lenin, V. İ. (2008). *Edebiyat ve sanat üzerine* (E. Aksu, Çev.) Payel.
- Moran, B. (2009). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim.
- Saspayev, A. (1977). *Partorg*. Adabiyat.
- Saspayev, A. (1989). *Too çabalekeyi*. Adabiyat.
- Sıdıkbekov, T. (1962). *Temir*. Kırgız Mamlekettik.
- Şener, A. (2022). *Sovyet dönemi Kırgız romanında ideolojik tipler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölçekçi, T. (2017). Günümüzde Rusya ve Orta Asya Devletleri'nin Türkistan bağımsızlık hareketine bakışları. (A. Kara, Ö. Kul, F. Ferhatoğlu, Ed.) *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (s. 135-150) içinde. Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB).
- Ömürbayev, S. (1984). *Örttüü keçüü*. Kırgızstan.
- Ömürbayev, S. (1986). *Cer ene*. Kırgızstan.
- Togan, V. Z. (2015). *Hâtıralar*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tolkun, S. (2017). Sovyet dönemi ve sonrası Özbek edebiyatında 'Basmacılık' konusu. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 32-62.
- Tolkun, S. (2021). Türkistan İstiklalcilik hareketi ve komutanları üzerine iki yayın. *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies*. 3(5), 115-124.
- Türkeş, A. O. (2017). Romana yazılan tarih. Z. Uysal (Hz.) *Edebiyatın omzundaki melek*. 81-149. İletişim.

- Uysal, Z. (2017). Giriş: Edebiyatın omzundaki melek. (Z. Uysal, Haz.) *Edebiyatın omzundaki melek.* 7-25 İletişim.
- Yelok, S. V. (2013). Feyzullah Hocayev ve cedit hareketi. *Türk dünyası bilgiler zirvesi: Gönül sultanları buluşması.* 423-428 TDKB.
- Yeşilot, O. ve Özdemir, B. (2021). Sovyet arşiv belgeleri ışığında Basmacı hareketi. *Belleten.* 85 (302), 279-309. DOI: 10.37879/belleten. 2021. 279
- Yıldırım, S. ve Egamberdiyev, M. (2021). Türkistan'ın işgali ve Sovyetleştirilmesi sürecinde Ermeniler ve bölgede yaptıkları katliamlar. *Belleten.* 85(302). 227-277. DOI: 10.37879/belleten.2021.227
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü.* C. I. Türk Dil Kurumu.

Elektronik kaynaklar

- URL-1: *Kırgız kinosuna sayakat: "Taygak Keçüü" Tasması.* Erişim Tarihi 05.04.2022, <http://mediamanas.kg/1253-kyrgyz-kinosuna-sayakat-taygak-kech-tasmasy.html>
- URL-2: *"Urkuya" (Tarihîy darektüü bayan).* Erişim Tarihi 05.03.2022, <https://nookatym.wordpress.com/2016/04/02/уркуя-тарыхый-даректүү-баян/>
- URL-3: *Kasimbekovdun cañılıştığı, ce Mademinbeğin ölümü.* Erişim Tarihi 01.04.2022, https://www.google.com.tr/amp/s/www.azattyk.org/amp/kyrgyzstan_literature_history_madaminbek_death_research/24530238.html

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. (This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).